FIZIKI IMKANI MƏHDUD ŞƏXSLƏRIN MƏSƏLƏLƏRININ IŞIQLANDIRILMASI ÜZRƏ BƏLƏDÇI

Müəllif: Teona Tsxomelidze

Tbilisi 2024

Fiziki imkanı məhdud şəxslərin məsələlərinin işıqlandırılması üzrə bələdçi

Guideline of Media Coverage of Persons with Disabilities

© Müəllif: Teona Tsxomelidze, „Mediasəs“in icraçı direktoru

Redaksiya Heyəti: Mariam Qersamia, professor (Tbilisi Dövlət Universiteti), “Mediasəs”in sədri, Lia Tabatadze (Gürcüstan Daun Sindromu Assosiasiyasının sədri), Nino Kalandia (Gürcüstan Daun Sindromu Assosiasiyası)

© Media və Kommunikasiya Tədris və Araşdırma Mərkəzi, “Mediasəs” - 2024

Bələdçi Avropa Fondunun maliyyə dəstəyi ilə “Həmrəylik Jurnalistikası – İnklüziya üçün” layihəsi çərçivəsində hazırlanıb. Onun məzmununa görə müəlliflər məsuliyyət daşıyırlar. Layihə “Müstəqil Yaşam naminə Koalisiyası”nın Avropa Fondu və “Hudson Wall Müstəqil Yaşam Mərkəzi” ilə birgə həyata keçirdiyi *“Fiziki imkanı məhdud olan şəxslərin hüquqları haqqında qanunun həyata keçirilməsi üçün advokatlaşdırma*” təşəbbüsü ilə dəstəklənir. “Həmrəylik Jurnalistikası – İnklüziya üçün” layihəsinin tərəfdaşları bunlardır: “Mediasəs” - Media və Kommunikasiya Tədris və Araşdırma Mərkəzi, Psixi Sağlamlıq Problemləri və Əqli Məhdudiyyəti olan Şəxslərin Valideynlərinin Şəbəkəsi, “Dəyişikliklər naminə Koalisiya Hərəkatı”, Gürcüstan Daun Sindromu Assosiasiyası.

Mündəricat

Müəllifdən	4
Medianın rolu niyə mühümdür?	5
Fiziki imkanı məhdud şəxslər haqqında nəyi bilməliyik?	6
Fiziki imkanı məhdud şəxslərin əsas problemləri	8
Terminologiya	10
Görmə qüsurlu və görmə qabiliyyəti zəif olan müsahib ilə necə işləyək?	13
Eşitmə qüsurlu və eşitmə qabiliyyəti zəif olan müsahiblər ilə necə işləmək olar?	15
Daun sindromlu və ya digər əqli qüsurlu insanlar ilə necə işləmək olar?	17
Psixi sağlamlıq məsələlərinin işıqlandırılması	18
Kadr və səs	21
“Bizsiz bizim haqqımızda heç nə”	22
Fiziki imkanı məhdud şəxslər əyləncə verilişlərində	23
Fiziki imkanı məhdud şəxslər xeyriyyə obyekti kimi	23
Fiziki imkanı məhdud şəxslərin məlumat əlçatanlığı	24
Tövsiyələr	25
Yadda saxlamalı olduğumuz tarixlər	27

Müəllifdən

Mən 20 illik təcrübəyə malik təcrübəçi jurnalist kimi dəfələrlə elə vəziyyətə düşmüşəm ki, sadəcə olaraq fiziki imkanı məhdud şəxslərin problemlərini necə işıqlandıracağımı, düzgün terminin nə olduğunu, davranışı və s. bilmirdim, səhv etmişəm və ya belə material hazırlamaqdan çəkinmişəm. Tam bələdçi yaratmaq ideyası məhz buna görə yarandı. Gürcüstan Fiziki İmkanı Məhdud Şəxslər Şəbəkəsinin idarə heyətinə, Gürcüstanın Jurnalist Etikası Xartiyasına, bu bələdçini hazırlamaqda vaxtını və səyini əsirgəməyən bütün təşkilatlara, insanlara minnətdarlığımızı bildiririk. Burada toplanmış məsləhətlər beynəlxalq təcrübəyə, icma tərəfindən paylaşılan fikirlərə və şəxsi təcrübəyə əsaslanır.

Medianın ictimai münasibət və təsəvvürlərin formalaşmasında mühüm təsiri var. Bu və ya digər məsələnin qeyri-adekvat və qeyri-etik işıqlandırılması stereotipləri gücləndirə, həssas qrupların marginallaşmasına və onların cəmiyyətdən daha da uzaqlaşdırılmasına təkan verə bilər. Həmçinin, keyfiyyətli media məhsulu yaratmaq ilə maarifləndirmək, stereotipləri azaltmaq olar. Fiziki imkanı məhdud şəxslərin hüquqlarının müdafiəsində medianın rolu kifayət qədər böyükdür. Son illər Gürcüstanda fiziki imkanı məhdud şəxslərin problemlərinin işıqlandırılması ilə bağlı vəziyyət yaxşılaşıb. Jurnalistlər standartlara riayət etməyə çalışırlar. Bununla belə, problemlər hələ də mövcuddur. Bunu “Mediasəs”in 2024-cü ildə apardığı media monitorinqi və araşdırmaları da təsdiq edir.

Bu bələdçinin məqsədi media təşkilatları və jurnalistlər üçün fiziki imkanı məhdud şəxslərin məsələlərinin işıqlandırılması ilə bağlı praktiki məsləhətləri, qabaqcıl beynəlxalq təcrübələri bölüşməkdir.

Medianın rolu niyə mühümdür?

Məsuliyyət ilə hazırlanmış hər bir material fiziki imkanı məhdud şəxslərin görünməsi, inklüzivləşdirilməsi və stereotiplərin azaldılması istiqamətində atılmış bir addımdır. Problemlərin və çatışmazlıqların diqqətlə əks etdirilməsi qanunvericilik dəyişikliklərini gündəmə gətirə, tibbi və sosial xidmətlərə əlçatanlığı yaxşılaşdıra, müalicənin maliyyələşdirilməsini əlçatan edə, keyfiyyətli təhsil, məşğulluq imkanlarını təşviq edə bilər. Bu da son nəticədə fiziki imkanı məhdud şəxslərin həyatında müsbət dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Bu prosesdə media menecerlərin və jurnalistlərin öz rolunu və məsuliyyətini dərk etməsi vacibdir.

Məsələnin necə işıqlandırılacağı ictimaiyyətin münasibətini birbaşa müəyyən edir.

Fiziki imkanı məhdud şəxslər haqqında nəyi bilməliyik?

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Fiziki İmkanı Məhdud Şəxslərin Hüquqları haqqında Konvensiyasına (2006) əsasən, fiziki imkanı məhdud şəxslərə, ciddi fiziki, psixi, əqli və ya sensor qüsurları olan şəxslər daxildir. Onların müxtəlif maneələrlə əlaqəsi həmin şəxslərin başqaları ilə bərabər şəraitdə ictimai həyatda tam və səmərəli iştirakına mane ola bilər[1].

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (2023) məlumatlarına görə, dünyada bir milyarddan çox fiziki imkanı məhdud şəxs var[2]. Qrafik təsvirdən (N1) göründüyü kimi, fiziki imkanı məhdud şəxslərin cəmiyyəti müxtəlifdir və müxtəlif millətlərdən, irqlərdən, dinlərdən, cinslərdən, gender kimliyi, cinsi oriyentasiyadan olan insanları əhatə edir.

Qrafika N1: Fiziki İmkanı Məhdud Şəxslər Cəmiyyəti, Mənbə: Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (2023)

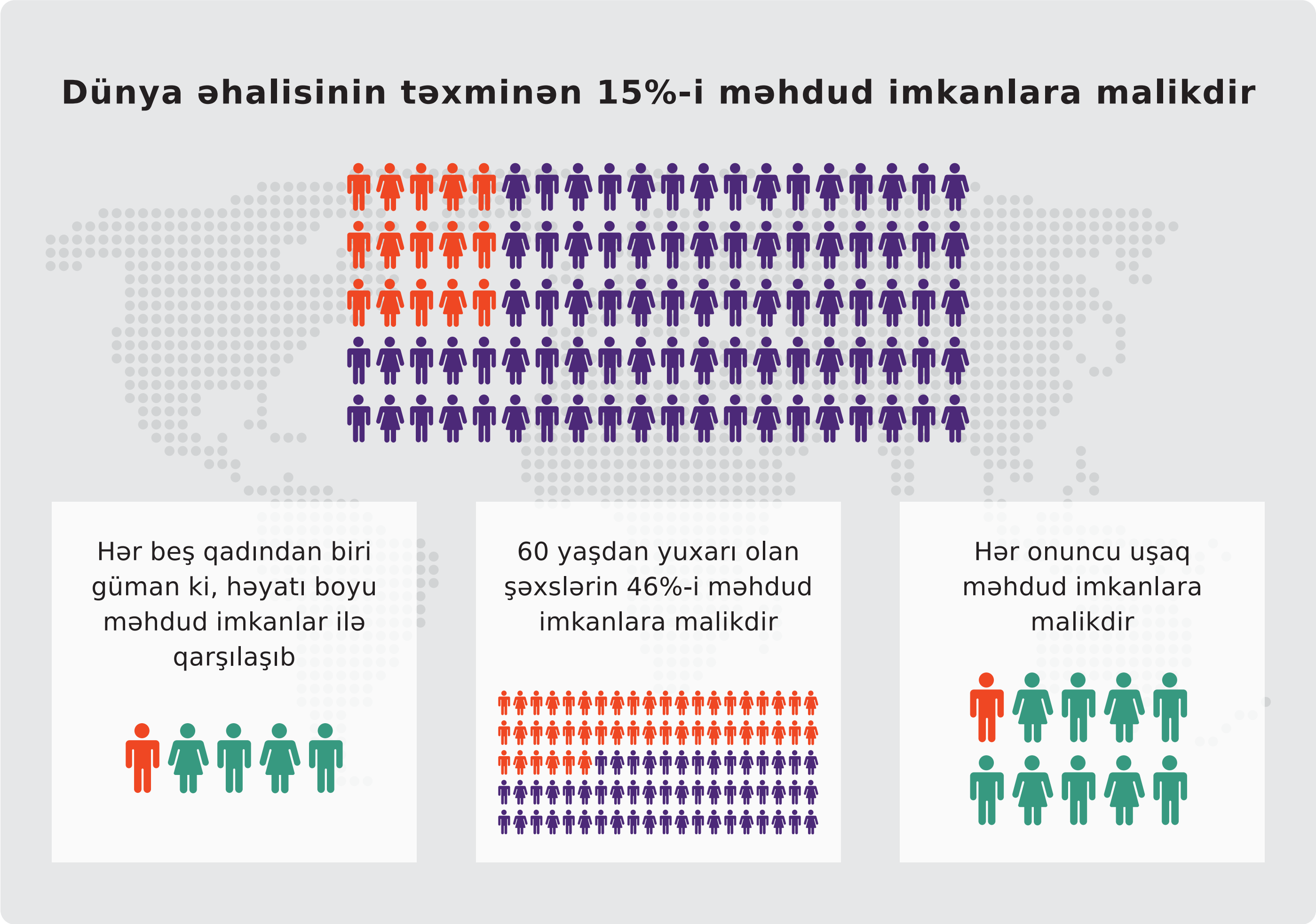

---

[1] United Nation Convention on the Rights of Persons with Disabilities, (2006), Əlçatandır: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities (Son baxış: 09.09.2024)

[2] World Health Organisations (2023), Key facts, Əlçatandır: (Son baxış: 09.09.2024)

Əlavə mənbələrə əsasən:

- Fiziki imkanı məhdud şəxslərin vəziyyəti görünən və ya görünməyən ola bilər[3];
- 60 yaşdan yuxarı əhalinin 46%-i fiziki imkanı məhdud şəxslərdir[4];
- Hər onuncu uşaq sağlamlıq imkanı məhduddur[5];
- Hər beşinci qadın fiziki imkanı məhduddur[6];
- Fiziki imkanı məhdud şəxslərin 83%-i bu xəstəliklə doğulmayıb və bu statusu yaşam ərzində xəstəlik, bədbəxt və ya digər hadisə nəticəsində əldə ediblər[7];

Unutmayaq ki, hər bir insan həyatının istənilən mərhələsində fiziki imkanı məhdud şəxs ola bilər

Gürcüstanda fiziki imkanı məhdud olan şəxslər haqqında məlumatlar məhdud və parçalar şəklindədir. Səhiyyə Nazirliyinin məlumatına görə, 2020-ci ilin oktyabr ayında 127 132 nəfər imkanı məhdud olan, dövlət sosial yardımı alan şəxs kimi qeydiyyatdan keçib[8]. Statistika Xidmətinin 2023-cü il məlumatlarına əsasən, Gürcüstanda sosial paket alan fiziki imkanı məhdud şəxslərin sayı 128 613 nəfər (əhalinin təxminən 3%-i) olub. Bu yaşı 60-dan yuxarı olan şəxsləri tam əhatə etmir, çünki bir çox hallarda fiziki imkanı məhdud şəxslər təqaüd yaşına çatarkən sosial paketdən yüksək olduğundan, yaşa görə təqaüd almağa üstünlük verirlər.

Ölkədə fiziki imkanı məhdud qadınların sayı kişilərdən çoxdur. Ancaq daha az qadın rəsmi olaraq bu statusuna malikdir. Bu təcrübə məhdudiyyətli şəxs səsləndirildikdə evlənə bilməyəcəkləri stereotiplərindən irəli gəlir[9]. Cinsi, yaş qrupu, gəliri və təhsil səviyyəsinə görə fiziki imkanı məhdud olan şəxslər ilə bağlı konkret statistika yoxdur.

---

[3] Guidelines INCLUSION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN, (2019), Əlçatandır: https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2020-11/IASC%20Guidelines%20on%20the%20Inclusion%20of%20Persons%20with%20Disabilities%20in%20Humanitarian%20Action%2C%202019_0.pdf. (Son baxış: 09.09.2024)
[4] Orada
[5] Orada
[6] WorldBankBlogs(2023),Əlçatandır:https://blogs.worldbank.org/en/voices/reaching-women-disabilities-truly-inclusive-and-sustainable-development#:~:text=One%20in%20five%20women%E2%80%9420,prevent%20their%20socio%2Deconomic%20participation. (Son baxış: 09.09.2024)
[7] Trustmedia, Reframing Disability, (2020), p. 6.
[8] Nilsen M., (2021), Gürcüstanda fiziki imkanı məhdud şəxslər üçün veb Əlçatanlığı: Mövcud Vəziyyət və Beynəlxalq Ən Yaxşı Təcrübələr, Birləşmiş Millətlər Universiteti, Əlçatandır: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ge/undp_ge_dg_web-accessibility-for-pwds_current-situation_intl-practice-2021_geo.pdf (Son baxış: 09.09.2024)
[9] Gürcüstanda Fiziki İmkanları Məhdud Şəxs olan Qadınlar, Tematik müzakirə, UN Georgia, əlçatandır :https://georgia.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Georgia/Attachments/Publications/2021/women%20with%20desabilities%20brief%20Geo.pdf. (Son baxış: 09.09.2024)

Fiziki imkanı məhdud şəxslərin əsas problemləri

Bütün dünyada fiziki imkanı məhdud şəxslər bir çox problemlər ilə üzləşirlər. Bir çox stereotiplər və damğalara görə, onların ictimai həyatda iştirakı məhdudlaşdırılır.

Abilizm tipik inkişafa malik insanların xeyrinə ayrı-seçkilik etmək və onları cəmiyyətin xəyali iyerarxiyasında daha yüksək səviyyədə yerləşdirməkdir[10]. İrqçilik, seksizm və digər ayrı-seçkilik formaları kimi, abilizm insanları zərərli stereotiplər, yanlış təsəvvürlər vasitəsilə təsnif edir.

Stereotiplər müəyyən insan qruplarının xüsusiyyətləri haqqında ümumiləşdirilmiş fikirlərdir ki, məhdud və ya natamam məlumat əsasında formalaşır[11].

Araşdırmalara görə[12], fiziki imkanı məhdud şəxslər haqqında ən çox yayılmış stereotiplər bunlardır:

- Fiziki imkanı məhdud şəxs yazıqdır;
- Fiziki imkanı məhdud şəxslər başqalarının köməyi olmadan yaşaya bilməzlər;
- Fiziki imkanı məhdud şəxs super qəhrəmandır və bəzi bacarıqları xüsusi inkişaf etmişdir;
- Fiziki imkanı məhdud şəxs ailə üçün yükdür;
- Fiziki imkanı məhdud şəxslər cinsi fəaliyyətsizdirlər;
- Məhdud imkanlar yoluxucudur;
- Fiziki imkanı məhdud şəxslər aqressiv və cəmiyyət üçün təhlükəlidirlər;
- Məhdud imkan Allahın cəzasıdır;
- Fiziki imkanı məhdud şəxslərin həyatı ağırdır və onların daim təsəlliyə ehtiyacı var[13].

Damğa bir cəmiyyətin və ya bir qrup insanın bir məsələ ilə bağlı mənfi və ədalətsiz inanclar toplusudur. Bu insanı alçaldan bir işarə və insanın özü, onun sosial kimliyi anlayışını dəyişdirən mənfi bir etiketdir[14]. Həmin mənbəyə əsasən, damğa şəxsin və ya qrupun xüsusiyyətidir, o çatışmazlıq kimi müzakirə olunur, insanı alçaldır. Mənfi münasibətlər bizi mənfi hərəkətlərə və ayrı-seçkiliyə aparıb çıxaran yanlış inanclar yaradır.

Fiziki imkanın məhdud olmasına görə ayrı-seçkilik imkanın məhdud olması əsasında yaranan hər hansı fərqlilik, təcrid və ya qadağanı nəzərdə tutur. Onun məqsədi və ya nəticəsi fiziki imkanı məhdud olan şəxslər tərəfindən siyasi, iqtisadi, bərabər hüquqlarını və fundamental dəyərlərin həyata keçirilməsini minimuma endirmək və ya tamamilə inkar etməkdir[15].

---

10 Center for Disability Rights, Ableism, əlçatandır: https://cdrnys.org/blog/uncategorized/ableism/ (Son baxış: 09.09.2024)

11 Mediasavadlılıq şəbəkəsi, əlçatandır https://mediatsigniereba.ge/teachers/mediatsigniereba-da-stereotipebi (ბოლო ნახვა: 09.09.2024)

12 Arqanaşvili. A, (2021), Fiziki imkanı məhdud şəxslərin ifadə azadlığı və mediada işıqlandırılması səh. 10.

13 იქვე

14 Sosial Tədqiqatlar və Təhlillər İnstitutu (2016), Fiziki İmkanları Məhdud olan Uşaqların Damğalaşdırılması üzrə Tədqiqatlar.

15 Fiziki imkanı məhdud olan şəxslərin hüquqları haqqında Konvensiya, əlçatandır:https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2334289?publication=0. (Son baxış: 09.09.2024)

Bu kontekstdə medianın üzərinə sosial məsuliyyət düşür, nəinki ayrı-seçkiliyi və irrasional qorxuları gücləndirmək deyil, onlara düzgün informasiya siyasəti ilə qarşı çıxmaqdır[16].

Müsbət ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq da eyni dərəcədə vacibdir. Bir qayda olaraq, xoş niyyətli insanlar fiziki imkanı məhdud şəxslərə xüsusi diqqət və isti münasibət göstərməyə, onlara qayğılı sözlərlə və ya intonasiya ilə müraciət etməyə çalışır, fiziki imkanı məhdud şəxsləri başqalarından üstün mövqeyə qoyurlar. Daun sindromlu insanların "günəşin oğulları" və ya "günəş adamları" adlandırılması müsbət ayrı-seçkiliyə misal ola bilər. Yadda saxlamalıyıq ki, bu cür epitetlərlə biz yalnız onların vəziyyətinə diqqət çəkirik ki, bu da nə medianın məqsədi, nə də bütün fiziki imkanı məhdud şəxslərin arzusudur.

Ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq üçün özünüzə sual verin - tipik bir inkişafı olan müsahib ilə eyni şəkildə rəftar edərdiniz/söhbət edərdinizmi?

[16] Gürcüstanın Jurnalist Etikası Xartiyası (2019), Nifrət Dilinə Qarşı Mübarizə - Media üçün Təlimat, Əlçatandır https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/75684-sidzulvilis-enasthan-brdzola-sakhelmdzghvanelo-tsesebi-mediisthvis. (Son baxış: 09.09.2024)

Terminologiya

Jurnalistlərin bilməli olduğu ən vacib şeylərdən biri fiziki imkanı məhdud şəxslərin problemi haqqında düzgün danışmaqdır. Yanlış və damğalanmış terminlərdən istifadə etmək həm fərdə, həm də cəmiyyətə zərər vura bilər.

Hazırda gürcü dilində yeganə düzgün forma - fiziki **imkanı** məhdud şəxsdir[17].

Onlar tez-tez "məhdud qabiliyyətli şəxs" sözünü işlədirlər, burada "qabiliyyət" sözünün cəm halında işlədilməsi düzgün deyil. İnsan müxtəlif, çoxsaylı bacarıqlarının məhdud (məsələn, görmə, eşitmə və s.) olmasına görə məhdud imkana malik deyil, onun **sosial mühitə bərabər şəkildə inteqrasiya etmək imkanı məhduddur[18].** Müxtəlif mənbələri müqayisə edərək[19], biz Cədvəl N1-də təqdim olunan düzgün və yanlış terminologiyanı təqdim edirik.

Cədvəl N1: Doğru və yanlış terminologiyanı yadda saxlamaq

Yanlışdır	Doğrudur
Fiziki imkanları məhdud şəxs, qabiliyyətsiz, şikəst, əlil, axsaq, fərqli imkanlara malik şəxs	Fiziki imkanı məhdud şəxs
Arabaya məhkum, əlil, şikəst	Fiziki imkanı məhdud şəxs üçün arabadan istifadə edən şəxs
Kar-lal	Eşitmə qüsurlu, eşitmə qabiliyyəti zəif
Kor, görmə qabiliyyəti olmayan	Görmə qüsurlu, görmə qabiliyyəti zəif
Daun, "günəşin övladı", "günəşin uşağı"	Daun sindromu olan şəxs Daun sindromu olan uşaq
Autist insan, autizm pozğunluğu olan şəxs, autizm spektri pozğunluğu olan şəxs	Autist spektri olan şəxs, autist
Serebral iflic xəstəsi	Serebral iflic diaqnozu olan şəxs
Epilepsiya xəstəsi	Epilepsiyası olan şəxs

[17] Menabde V., (2012), Fiziki imkanı məhdud şəxslər ilə bağlı məsələlərin işıqlandırılması, Media İnkişaf Fondu, Əlçatandır: https://mdfgeorgia.ge/uploads//Shezguduli_shesazleblobebis_pirebtan_dakavshirebuli_sakitxebis_gashukeba_mediashi.pdf. (Son baxış: 09.09.2024)

[18] Orada

[19] Communicating with people who are hearing impaired, UCSF Health, Əlçatandır: https://www.ucsfhealth.org/education/communicating-with-people-with-hearing-loss. (Son baxış: 09.09.2024).

İnkişaf ləngiməsi	İnkişaf mərhələlərində gecikmə
Balacaboy, liliput	Axondroplaziya sindromu olan şəxs
Zəif düşüncəli, zehni geriliyi olan, axmaq, əqli geriliyi olan	Əqli qüsurlu şəxs
Dəli, şizofrenik, ruhi xəstə	Psixi sağlamlıq problemi olan şəxs
Dəlixana, psixi müəssisə	Psixiatriya xəstəxanası
Əlillər üçün parkinq (tualet)	Fiziki imkanı məhdud şəxslər üçün parkinq (tualet)

Ümumi təcrübə ilə, daha ümumiləşdirilmiş məzmun üçün, onlar tez-tez şifahi razılaşmadan istifadə edirlər: eşitmə zəifliyi olan, görmə çətinliyi olan, hərəkət qabiliyyəti çətin olan və s.

Bələdçi üzərində işləyərkən məlum oldu ki, Gürcüstanda icma üzvləri bütün şərtlər ilə razılaşmırlar. Məsələn, "çətinlik" sözünün işlədilməsi ilə bağlı fikir ayrılığı var. Fiziki imkanı məhdud şəxslər haqqında material hazırlayan zaman jurnalistin fiziki imkanı məhdud olmayan birinə necə müraciət edəcəyini bilməsi vacibdir. Etik antonimlər Cədvəl N2-də göstərilmişdir

Tipik inkişafı olan şəxs kölgə termindir və fiziki imkanı məhdud olmayan bütün şəxsləri nəzərdə tutur

Cədvəl N2: Antonimlərin yadda saxlanması

Fiziki imkanı məhdud şəxs	Tipik inkişafı olan şəxs
Kar, eşitməyən	Eşidən
Kor, yaxşı görməyən	Görən
Autizm və ya digər inkişaf fərqi	Nevrotipik

- Fiziki imkanı məhdud şəxsin antonimi kimi adi, normal, sağlam insan kimi terminlərdən istifadə etməyin.
- Fiziki imkanı məhdud şəxslər üçün dayanacaq, lifti uyğunlaşdırılmış bina, nəqliyyat, pilləkənlər və s. kimi qeyd edin. **Qrafika N2 göstərir**

Qrafika N2: Uyğunlaşma əlamətləri

Görmə qüsurlu və görmə qabiliyyəti zəif olan müsahib ilə necə işləyək?

Kaliforniyanın San-Fransisko Universitetinin məlumatlarına görə, görmə qüsurlu və qismən görən cəmiyyət rəngarəngdir. Görmə qüsuru olan insanlar fərqli görmə səviyyələrinə malik ola bilərlər. Bəzi görmə qüsurlu və görmə qabiliyyəti zəif olan insanlar oxumaq, yazmaq üçün əlifba, ədədi simvollardan ibarət relyef nöqtəli şriftdən - Brayl şriftindən istifadə edirlər. Mətn oxuyan kompüter proqramları və aplikasiyaları[20] da istifadə olunur.

Heç görmə qabiliyyəti olmayan insan görmə qüsurlu insandır. Görmə qabiliyyəti zəif olan insan görmə qabiliyyətini müəyyən dərəcədə qoruyub saxlayan insandır.

İcma nümayəndələrinin özləri bu məsələ ilə bağlı mühüm tövsiyələrini bölüşürlər[21]. Onarın verdiyi məsləhətləri sizə tədim edirik. Xüsusilə, müsahib görmə qüsurlu/zəif görmə qabiliyyətinə malik olduqda, aşağıdakıları nəzərə almaq daha məqsədəuyğundur:

- Görüş zamanı özünüzü mütləq təqdim edin, unutmayın ki, bu zaman sizi xarici görkəminizə görə tanımayacaqlar[22];
- Müsahibə müsahibədə başqa kimlərin iştirak etdiyini - operatorun, prodüserin və s.-nin olduğunu izah edin və onları təqdim edin;
- Görmə qüsurlu adamın yanında və ya onun haqqında danışan zaman onun yanındakılara deyil, birbaşa ona müraciət edin;
- Görmə qabiliyyətini itirmiş şəxsə, görən şəxsə necə müraciət edərdinizsə (onun yaşına, vəziyyətinə və sizə yaxınlığına uyğun olaraq) elə müraciət edin;
- Orta sürət, aydın və orta səs ilə danışın;
- Söhbət bir neçə nəfər arasında gedirsə, görmə qüsurlu insana adı ilə müraciət edin ki, onunla danışdığınızı başa düşsün;
- Müsahibə kameranın harada dayandığını, kameraya baxmaq üçün hara dönməli olduğunu, mikrofonun harada olduğunu və s. izah edin;
- Müsahibdən proses ilə əlaqədar özünün hansısa əlavə tələbinin olub olmamasını soruşun;
- Müsahibəni binada, yaxud açıq səma altında yazmağınıza baxmayaraq, müsahibə eynək taxıb taxmayacağını deməyin;

---

[20] Qaumbaridze E., (2017), Görə qüsurlu bir insanla işləmək üçün 26 məsləhət, "Liberal" jurnalı, Əlçatandır: https://liberali.ge/news/view/31304/usinatlo-adamiantan-urtiertobisas-gasatvalistsinebeli-26-rekomendatsia?fbclid=IwY2xjawE0T6pleHRuA2FlbQIxMAABHdnxm04k7_DslM0xGQURtEHeY-AiDDKgq9AjJ4qCc5NqId4KSuzzzvfAfw_aem_jtVW6Y2Qflm6Kt0DV0wT_w. (ბოლო ნახვა: 09.09.2024)

[21] Qaumbaridze E., (2017), Görə qüsurlu bir insanla işləmək üçün 26 məsləhət, "Liberal" jurnalı, Əlçatandır: https://liberali.ge/news/view/31304/usinatlo-adamiantan-urtiertobisas-gasatvalistsinebeli-26-rekomendatsia?fbclid=IwY2xjawE0T6pleHRuA2FlbQIxMAABHdnxm04k7_DslM0xGQURtEHeY-AiDDKgq9AjJ4qCc5NqId4KSuzzzvfAfw_aem_jtVW6Y2Qflm6Kt0DV0wT_w. (Son baxış: 09.09.2024)

[22] How to assist a person living with blindness or low vision, Əlçatandır: https://www.visability.com.au/about-visability/vision-resources/sighted-guide/ (Son baxış: 09.09.2024).

- Yazılı ünsiyyət zamanı material göndərmək lazımdırsa, hansı formata üstünlük verildiyini soruşun (bəzən pdf formatında saxlanılan skan edilmiş sənədi ekran oxuyucusu qəbul edə bilmir, bəlkə də daha uyğun format Word sənədidir);
- Birbaşa görüş zamanı müsahibdən sizin köməyinizə ehtiyacı olub-olmadığını soruşun. Lazım gələrsə, dəqiq nədə köməyə ehtiyacı olduğunu dəqiqləşdirin;
- Hərəkət etməkdə köməyə ehtiyacı varsa, görmə qüsurlu və ya görmə qabiliyyəti zəif olan şəxsi müşayiət edərkən ona çox toxunmayın, dirsəyinizə toxunması üçün bir addım irəli durun;
- Səsləndirin və lazım olduqda müqavimətləri təsvir edin. Məsələn: “Pilləkən yuxarıdadır, aşağı addm atın”;
- Oturmasını dediyiniz zaman görmə qüsurlu şəxsin əlini stulun arxasına qoymasını bildirin. Belə olmasa, elə edin ki, görmə qüsurlu şəxsin ayağı stulun ayağına toxunsun;
- Avtomobilə minərkən, görmə qüsurlu şəxsin əlini avtomobilin qapısının dəstəyinə qoymasını qeyd edin. Avtomobilin hansı tərəfə çevrilmiş olduğunu deyin və o, özü oturacaq.[23]

[23] Qaumbaridze E., (2017), Görə qüsurlu bir insanla işləmək üçün 26 məsləhət, “Liberal” jurnalı, Əlçatandır: https://liberali.ge/news/view/31304/usinatlo-adamiantan-urtiertobisas-gasatvalistsinebeli-26-rekomendatsia?fbclid=IwY2xjawE0T6pleHRuA2FlbQIxMAABHdnxm04k7_DslM0xGQURtEHeY-AiDDKgq9AjJ4qCc5NqId4KSuzzzvfAfw_aem_jtVW6Y2QfIm6Kt0DV0wT_w. (Son baxış: 09.09.2024)

Eşitmə qüsurlu və eşitmə qabiliyyəti zəif olan müsahiblər ilə necə işləmək olar?

Eşitmə qüsurlu və zəif eşidən şəxslərdən müsahibə alınmasının öz xüsusiyyətləri var və jurnalistin bu qaydaları nəzərə alması vacibdir.

Eşitmə qabiliyyəti ümumiyyətlə olmayan şəxs eşitmə qüsurludur. Eşitmə qabiliyyəti zəif olan, eşitmə qabiliyyətini müəyyən dərəcədə qoruyub saxlayan şəxsdir.

Eşitmə qabiliyyəti zəif olan şəxs eşitmə cihazı və/yaxud Koxlear implantasiyasından istifadə edə bilər. Eşitmə qüsurlu və zəif eşidən insanlar jest dilindən istifadə edirlər, lakin bu hamıya aid deyil. Eşitmə qabiliyyəti zəif olan insanların bəziləri həmsöhbətin dodaqlarının hərəkətindən söhbətin məzmununu başa düşə bilir.

Jest dili tərcüməçisinə ehtiyac yoxdursa və eşitmə qabiliyyəti zəif olan şəxs ilə danışa bilirsinizsə, Kaliforniyanın San Fransisko Universiteti tərəfindən hazırlanmış məsləhətləri nəzərə almağınız tövsiyə olunur[24]:

- Üzü müsahibə doğru, işıqlı yerdə dayanın. Pəncərənin qarşısında dayanmayın, çünki arxanızdakı işıq dodaqları oxumağı çətinləşdirə bilər;
- Çox sürətli danışmaqdan və həddindən artıq mürəkkəb cümlələr işlətməkdən çəkinin;
- Aydın və nisbətən yavaş danışın, ifadələr arasında fasilə verin;
- Qışqırmayın, dodaqların həddindən artıq hərəkətindən çəkinin;
- Əgər müsahib sualınızın məzmununu başa düşməyibsə, eyni sözləri təkrarlamaq əvəzinə, eyni sualı başqa, daha sadə sözlərlə verməyə çalışın;
- Əgər söhbətin mövzusu dəyişirsə, mütləq bu barədə müsahibə danışın. Məsələn: "İndi söhbəti aşağıdakı mövzuda davam etdirəcəyik";
- Eşitmə qabiliyyəti zəif olan şəxslərin fərqli danışıq tərzi var və siz müəyyən ifadələri başa düşməyə bilərsiniz. Həmsöhbətdən cümləni təkrarlamağı xahiş etməkdən çəkinməyin.

Əgər jest dili tərcüməçisinə ehtiyac varsa və siz eşitmə qüsurlu bir insanla danışırsınızsa, müxtəlif təşkilatlar ,müəlliflər tərəfindən hazırlanmış, tərtib edilmiş məsləhətləri nəzərə almaq tövsiyə olunur:

- Tərcüməçinin cəlb edilməsindən asılı olmayaraq, müsahibinizin o, olmadığını unutmayın. Ünsiyyət quran və müsahibəni yazan zaman, fiziki imkanı məhdud şəxs ilə danışın, diqqət ona yönəldilməlidir;[25]
- Televiziya müsahibəsini yazan zaman tərcüməçi həm müsahibin yanında, həm də kadrın arxasında dayana bilər;

---

[24] Communicating with people who are hearing impaired," UCSF Health, əlçatandır: https://www.ucsfhealth.org/education/communicating-with-people-with-hearing-loss (Son baxış: 09.09.2024)

[25] Vernon G., Guidelines for Broadcasting Sign Language Interpreters During Televised Events, əlçatandır: https://cnlse.es/es/recursos/biblioteca/guidelines-for-broadcasting-sign-language-interpreters-during-televised-events (Son baxış: 09.09.2024)

- Əgər jest dili tərcüməçisi müsahibəni yazan zaman eşitmə qüsurlu şəxsin yanında dayanırsa və sinxron tərcümə edirsə, onun da kadrda görünməsi daha yaxşı olar, bu halda daha subtitrlərdən istifadə etməyə ehtiyac qalmayacaq;
- Əgər jest dili tərcüməçisi ekrandan kənardırsa, televiziya müsahibəsi həm tərcüməçinin səsi ilə ekrandan kənarda yayımlana bilər, həm də sonra dublyaj edilə bilər (məsələn, xarici dilli müsahibə kimi). Belə bir müsahibəni eşitmə qüsurlu/eşitmə qabiliyyəti zəif olan tamaşaçıların başa düşməsi üçün altyazılardan istifadə edin;
- Təəssüf ki, Gürcüstanda dövlət qurumlarında və müxtəlif siyasi təşkilatlarda ən azı mühüm mətbuat konfransları zamanı məruzəçinin yanında surdo-tərcüməçinin olması təcrübəsi yoxdur. Əgər belə bir mətbuat konfransını işıqlandırırsınızsa, kadrda məruzəçi ilə yanaşı, hər zaman tərcüməçinin də olması lazımdır[26].

[26] Guidelines on Providing Access to Public Health Information in National Sign Languages during the Coronavirus Pandemic, (2020), WORLD FEDERATION OF THE DEAF WORLD ASSOCIATION OF SIGN LANGUAGE INTERPRETERS, Helsinki, FINLAND; əlçatandır: https://wfdeaf.org/wp-content/uploads/2020/04/WFD-WASLI-Guidelines-SL-access-FINAL-18March20-1.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

Daun sindromlu və ya digər əqli qüsurlu insanlar ilə necə işləmək olar?

Daun sindromlu bütün insanların danışa bilməməsi fikri yanlışdır. Əqli qüsurlu insanların fikrini formalaşdıra bilməyəcəyini düşünmək də yanlışdır. Düzdür, hər bir hal fərdidir, lakin bir qayda olaraq, daun sindromlu və ya digər xəstəlikləri olan insanlar təkcə onlara aid olan məsələlərdən deyil, digər mövzularda da danışa bilərlər. Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan[27] təcrübə və məsləhətlər aşağıdakılardır:

- Birincisi, materialın əsas qəhrəmanından müsahibə alıb almamağın mümkün olub olmadığını öyrənin;
- Müsahibədə nəyə ehtiyacı olduğunu ehtimalını düşünmək əvəzinə, sadəcə olaraq müsahibdən əlavə nəyəsə ehtiyacı olub-olmadığını soruşun.
- Müsahibə zamanı müsahibə prosesinin necə keçəcəyini ətraflı, sadə təlimatlarla izah edin;
- Sualı sadə dildə, aydın və yavaş verin. Lazım gələrsə təkrarlayın.
- Daun sindromu, serebral iflic və ya digər xəstəlikləri olan insanların öz danışıq tərzi ola bilər. Müsahibin nə dediyini başa düşmürsənsə, ondan bunu təkrarlamasını xahiş etməkdən çəkinməyin;
- Əqli imkanı məhdud şəxslər ayrıca sinfin üzvləri deyillər. Onların dostları, ailələri, münasibətləri, fikirləri və s. var. Odur ki, onları cəmiyyətin bir hissəsi kimi təqdim edin və müxtəlif məsələlər ilə bağlı fikirlərini soruşun;
- Söhbət adətən inkişaf edən şəxs kimi səslənməsə də, belə bir müsahibə normal olaraq efirdə yayımlanmalıdır. Əgər söhbəti başa düşməkdə çətinlik çəkirsinizsə, altyazılardan istifadə edin;
- Uğur qazanmış daun sindromlu və ya başqa vəziyyətdə olan şəxslər həddindən artıq pafoslu "qəhrəman" kimi göstərilməməlidir. Bu daun sindromlu insanların uğur qazana bilməməsinin təəccüblü olduğunu göstərir;
- Evlənən/işi olan/uşaq sahibi olan/gündəlik ictimai fəaliyyət ilə məşğul olan daun sindromlu və ya digər xəstəlikləri olan insanları "qeyri-adi bir şey" kimi göstərməyin;
- Materialınızın qəhrəmanına diqqət yetirin, onun vəziyyətinə deyil (əgər materialın məqsədi konkret vəziyyəti vurğulamaq deyilsə);
- Vəziyyəti faciə, əzab və xəstəlik kimi göstərməyin. Hər bir insan, həyatı maraqlı və rəngarəng olan bir fərddir[28].

---

[27] The Down Syndrome Federation, Media Guidelines, əlçatandır: https://www.downsyndrome.org.au/news-events/media/ (Son baxış: 09.09.2024)

[28] The Down Syndrome Federation, Media Guidelines, əlçatandır: https://www.downsyndrome.org.au/news-events/media/ (Son baxış: 09.09.2024)

Psixi sağlamlıq məsələlərinin işıqlandırılması

Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının məlumatlarına görə, dünyada hər səkkizinci insan psixi sağlamlıq problemi yaşayır. Gürcüstan əhalisinin ən azı 5%-də ailə üzvləri, yaxın dostları və həmkarları tərəfindən nəzərə çarpan, onların işinə təsir edən psixi pozğunluq var[29]. Fiziki imkanı məhdud şəxslər icmasında ən çox damğalanan problemlərdən biri psixi sağlamlıqdır. Xüsusilə cinayət işləri ilə əlaqəli olduqda. Çox vaxt mediada insanın psixi sağlamlığı haqqında elə danışılır ki, onlar bu barədə yalnız fərziyyələr eşidiblər.

Psixi sağlamlıq problemi haqqında danışan zaman məlumatları insana damğa vurmayacaq bir şəkildə çatdırmalıyıq. Bu xüsusi terminlərin onsuz da artıq stereotipik və qərəzli mənalar daşımasında xüsusilə nəzərə alınmalıdır. Elə hallar var ki, cinayət xəbərlərini işıqlandıran zaman şübhəli şəxslərin vəkilləri müdafiə olunan şəxslərin maraqları üçün mediadan istifadə edirlər. Adam cinayət törədən zaman günahsız imiş kimi məlumatlar yayırlar. Bu cür məlumatların yayılması və görüntü yaratmaq yalnız müdafiə tərəfinin marağındadır ki, cinayətdə təqsirləndirilən şəxs daha yüngül cəzaya məhkum olunsun. Media belə mövzuları məsuliyyət ilə işıqlandırmalıdır.

Unutmayın ki, zorakılıq və ağır cinayət törədənlərin əksəriyyətinin **psixi sağlamlıq problemləri yoxdur[30].**

N3-cü cədvəl Gürcüstanın Jurnalist Etikası Xartiyası tərəfindən hazırlanmış və yadda saxlanması vacib olan təlimatları ehtiva edir və tamamlayır.

Cədvəl N3: Psixi sağlamlıq problemləri olan şəxslər haqqında terminologiya lüğəti

Yanlışdır	Doğrudur
Dəli, ruhi xəstə	Psixi sağlamlıq problemi olan şəxs
Şizofreniya, şizofreniyadan əziyyət çəkən	Şizofreniya diaqnozu qoyulmuş şəxs
Bipolyar	Bipolyar pozğunluq diaqnozu qoyulmuş şəxs
Paranoid	Paranoid düşüncələri olan şəxs, paranoid şizofreniya diaqnozu qoyulmuş bir insan
Dəlixana xəstəsi Psixiatrik xəstə	Psixi sağlamlıq xidmətləri alan şəxs

[29] Mental Disorders, Key Facts, World health organization Mental disorders, (2022), Əlçatandır: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMIkarh_YrHhwMVJzoGAB2wHSPUEAAYASAAEgLwTfD_BwE (Son baxış: 09.09.2024)

[30] Psixi Sağlamlığın İşıqlandırılması üçün Təlimatlar, (2017), Gürcüstan Jurnalist Etikası Xartiyası, əlçatandır: https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/36854-fsiqikuri-janmrthelobis-gashuqebis-sakhelmdzghvanelo-tsesebi (Son baxış: 09.09.2024)

Zorakılığa məruz qalmış və şahid statusu olan, psixi sağlamlığı olan şəxslər haqqında məlumat işıqlandıran zaman xüsusi diqqət yetirməlisiniz.

Beynəlxalq təcrübədə müəyyən edilmiş qaydaları xatırlamaq məqsədəuyğundur:

- Ola bilər ki, həmin şəxs yetkindir və öz istəyi ilə müsahibə verir, bununla belə, söhbətin məzmununu təhlil edin – bu sizin müsahibinizə problem yaradacaqmı, onu qısnama və ya məsxərə obyektinə çevirəcəkmi?
- Ola bilsin psixi sağlamlıq probleminə görə polis şahidi dindirə bilməsin və ya belə ifadəni qeyri-müvafiq qiymətləndirsin. Diqqət edin ki, belə bir şəxsin maraqları qorunsun;
- İnsanı yenidən travmaya qaytarmayın. Müsahibin mövzu haqqında dərindən danışmaq istəmədiyini və ya bu prosesin stressə səbəb olduğunu başa düşsəniz, müsahibəni dayandırın;
- Fiziki imkanı məhdud şəxs ilə münasibətdə kimliyin və üzün gizlədilməsi üçün xüsusi standart yoxdur. Belə vaxtlarda ümumiyyətlə tətbiq olunan qaydaları rəhbər tutun.

2015-2018-ci ilin məlumatlarına görə, qarət, basqın və ya onlardan birinin qurbanı olmuş 15-49 yaşlı qadınlar arasında fiziki imkanı məhdud qadınların hissəsi 2 dəfə çoxdur[31].

Diaqnoz haqqında söhbət

- Əgər bir insanın psixi problemi ilə bağlı diaqnozu olduğunu dəqiq bilmirsinizsə fərziyyələr irəli sürməyin[32];
- **Diaqnoz** olduqda, şəxsin psixi sağlamlığının vurğulanmasına yalnız bu detala xüsusi ictimai maraq olduqda icazə verilir;
- Hərəkətin sağlamlıq vəziyyəti ilə bağlı olması sübuta yetirilmədikdə, şəxsin müxtəlif hərəkətlərini onun **diaqnozu ilə** əlaqələndirmək yolverilməzdir;
- Əgər siz hələ də bunu vurğulayırsınızsa, **diaqnozun qoyulma vaxtını və cari vəziyyəti qeyd edin**. Ola bilsin ki, bir zamanlar bir insanın diaqnozu olub, amma bu gün ondan azaddır. Və ya, bəlkə də, mövcud vəziyyət problemli olmasa da, diaqnoz hələ də mövcuddur;
- Konkret diaqnozdan danışmaq əvəzinə funksional problemləri təsvir etmək daha yaxşıdır (Məsələn: evdən çıxmırdı, zibil yığırdı).

---

[31] MICS, Miks Gürcüstan (2019), Çoxindikatorlu klaster tədqiqatı,2018, Əlçatandır: https://www.unicef.org/georgia/media/5896/file/Mics_Georgian.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

[32] Psixi Sağlamlığın İşıqlanırılması üçün Təlimatlar, (2017), Gürcüstanın Jurnalist Etikası Xartiyası, Əlçatandır: https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/36854-fsiqikuri-janmrthelobis-gashuqebis-sakhelmdzghvanelo-tsesebi (Son baxış: 09.09.2024)

Vəziyyət yoxsa diaqnoz

Unutmayın ki, məhdud imkan həmişə xəstəlikdən qaynaqlanmır, fiziki imkanı məhdud şəxslər isə həmişə xəstə deyillər.

Fiziki imkanı məhdud olan şəxslər sağlam ola bilərlər, lakin artrit və ya diabet kimi xroniki xəstəlikləri ola bilər. Hal-hazırda hansısa xəstəliklə mübarizə aparmayan bir fiziki imkanı məhdud şəxs haqqında danışan zaman "xəstə" sözünü işlətməmək daha yaxşı olar. Şəxs yalnız o halda xəstə adlandırılmalıdır ki, o, həmin məqamda səhiyyə xidməti və ya tibb müəssisəsində müalicə alır.

Bir şəxs, məsələn, "Gün Mərkəzinin" xidmətlərindən istifadə edirsə, o zaman "xidmət alan şəxs" və ya "benefisiar" termini istifadə edilməlidir. Bununla belə, bələdçi üzərində işləyən zaman icma üzvləri arasında belə bir fikir səslənirdi ki, "benefisiar" sözünün mənfi mənası var, çünki bu insanda dövlətdən xidmət deyil, müəyyən fayda əldə etməsi təəssüratı yaradır.

Fiziki imkanı məhdud şəxslərin vəziyyəti həm vəziyyət, həm də diaqnozla əlaqəli ola bilər. Fiziki imkanı məhdud şəxslərin statusu həm ömürlük, həm də bir müddətlik verilir.

Kadr və səs

Teleradio və ya multimedia materialı hazırlayan zaman kadrlar, fotolar və audiomateriallarla nəql etmək heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Jurnalistin çox yaxşı işi yanlış seçilmiş kadr və melodiya ilə düzəlməz şəkildə korlana bilər.

Yadda saxlayaq:

- Fiziki imkanı məhdud şəxs üçün nəzərdə tutulan arabadan istifadə edən müsahib ilə həmişə müsahibə elə yazılmalıdır ki, həm kamera, həm də jurnalist onunla göz səviyyəsində olsun. Eyni yanaşma axondroplaziya sindromu olan insanlar və hündürlüyü kameraya uyğun olmayan hər kəs üçün istifadə edilməlidir;
- Fiziki imkanı məhdud şəxsləri alçaldıcı vəziyyətdə göstərməyin, onları yazıqlayacaq şəkillər çəkməyin;
- Fiziki imkanı məhdud olan şəxsə başqalarının kömək etdiyi yerlərdə süni kadrlar qoymayın;
- Nəzərə alın ki, reallığı çatdırmaq ən vacibdir.
- Fiziki imkanı məhdud şəxslər haqqında süjetlərdə, daha çox dram üçün, kədərli və ya depressiv melodiyalardan və ya səslərdən istifadə etməyin, bu yalnız təəssüf hissi doğuran stereotipləri gücləndirir.

“Bizsiz bizim haqqımızda heç nə”

Fiziki imkanı məhdud şəxslər cəmiyyətində belə bir deyim var: “Bizsiz bizim haqqımızda heç nə”. Bu deməkdir ki, fiziki imkanı məhdud şəxslərin məsələlərindən danışanda onlarsız bunu etməməliyik. Bu fiziki imkanı məhdud şəxslərin mediada işıqlandırılmasına da aiddir. Bu çağırış hələ 1990-cı ildə yazıçı və fiziki imkanı məhdud şəxslərin hüquq müdafiəçisi Ceyms Çarltonun **“Bizsiz bizim haqqımızda heç nə”** kitabını nəşr edəndə ortaya çıxdı. O vaxtdan bəri bu ifadə aktuallığını[33] itirməmişdir. Təəssüf ki, mətbuatda fiziki imkanı məhdud şəxslərin məsələlərinin sanki ünsiyyət qura bilmirmiş kimi işıqlandırılması, öz mövqeyini ortaya qoyub müdafiə edə, müxtəlif məsələlərə münasibət bildirə bilməməsi kimi başqa təcrübələrə də rast gəlirik.

İşıqlandırma zamanı müsahiblərin seçiminə diqqət yetirməliyik. Onlar (və onların valideynləri) fiziki imkanı məhdud şəxslərin problemlərini hamıdan yaxşı bilirlər, ona görə də qeyd olunan məsələlərdən danışan zaman, ilk növbədə, problemin birbaşa təsirinə məruz qalan insanlar müsahiblər olmalıdır. Buna görə də valideynlər, şəxsi köməkçilər, həkimlər və hətta yad adamlar ilə müsahibə verməzdən əvvəl, fiziki imkanı məhdud şəxslərin özlərinin konkret problem haqqında danışa bilmələrinin mümkün olub-olmadığını öyrənin, çünki birinci şəxsdən alınan məlumatlar çox dəyərlidir.

Gürcüstan mətbuatında fiziki imkanı məhdud şəxslər haqqında hazırlanan materiallarda, süjet və məqalələrdə onların problem və çətinlikləri haqqında adətən fərqli, tipik inkişafa malik insanlar danışır. Bu ailə üzvü, həkim, ekspert, müəllim, dövlət məmuru və s. ola bilər. Özlüyündə, əgər jurnalist də fiziki imkanı məhdud şəxsin fikri ilə maraqlanırsa və onunla müsahibə yazırsa bunda heç bir problem yoxdur.

---

[33] Charlton J., (1998), Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment, Oxford Academic, əlçatandır: https://academic.oup.com/california-scholarship-online/book/18906 (Son baxış: 09.09.2024)

Fiziki imkanı məhdud şəxslər əyləncə verilişlərində

Fiziki imkanı məhdud olan şəxslərin əyləncə proqramlarında və tok-şoularda iştirakı görünməni artırmaq üçün vacibdir, lakin bu onların ləyaqətini alçaldacaq şəkildə edilməməlidir. Media-əyləncə proqramlarında fiziki imkanı məhdud olan şəxslərin gülməli hekayələr obyekti kimi təqdim edilməsi halları var. Təəssüf ki, bu cür təcrübə Gürcüstan mətbuatında da zərərli ənənəyə çevrilib. Elə hallar olur ki, əyləncəli verilişlərdə əqli qüsurlu insanları ələ salırlar. Aparıcılar və ya iştirakçılar yumordan bu məzmunda komediya janrında istifadə edirlər. Bu cür münasibət cəmiyyətdə damğanı və fiziki imkanı məhdud olan şəxsləri heç kimin ciddiyə almaması haqqında mifi gücləndirir. Digər tərəfdən, bu fiziki imkanı məhdud olan şəxsə və onun ailə üzvlərinə ciddi zərbə vurur. Bu yanaşma dəyişdirilməlidir.

Fiziki imkanı məhdud şəxslər xeyriyyə obyekti kimi

Fiziki imkanı məhdud şəxslərin xeyriyyə aksiyalarının və bu mövzuda hazırlanan materialların qəhrəmanına çevrilməsi halları var. Sosial problemlər ilə bağlı hazırlanan materiallarda media fiziki imkanı məhdud şəxslərə xeyriyyə obyekti kimi baxır. Xeyriyyəçilikdə qəbahətli bir şey yoxdur, lakin kömək və dəstək axtarmaqla yanaşı, bu insanlara kömək lazım olan hansı sistem problemi ilə üzləşdiyimizə diqqət yetirmək lazımdır. İşıqlandıran zaman fiziki imkanı məhdud şəxslərin yardım qəbul edən obyekt kimi göstərilməsindən çəkinməliyik. Unutmayaq ki, kadrlar və ya mətn insan ləyaqətini təhqir etməməlidir. Ağlamaq kimi kadrlardan qaçmalıyıq. Vəziyyəti dramatik mətn və musiqi ilə ağırlaşdırmayın.

Diqqətli olun - siyasətçilər, iş adamları və ya müxtəlif qruplar müsbət imic yaratmaq üçün fiziki imkanı məhdud şəxslərdən öz PR kampaniyalarında istifadə edirlər. Belə material hazırlayan zaman diqqət yetirin ki, fiziki imkanı məhdud şəxslər alçaldıcı vəziyyətdə düşməsinlər.

Fiziki imkanı məhdud şəxslərin məlumat əlçatanlığı

Fiziki imkanı məhdud şəxslərin bəziləri mediadan tam məlumat ala bilmir. Görmə qüsurlu və görmə qabiliyyəti zəif insanlar üçün televiziyada hekayəni dinləmək ilə başa düşmək mümkün olarsa, onlayn mediada məqalələrə giriş natamamdır. Bəzi internet saytlarında yazılan mətni dinləmə proqramına köçürmək imkanı yoxdur, əgər eşitmə qabiliyyəti zəif olan insanlar üçün məqalələri oxumaq problem deyilsə, vizual materialları altyazısız qəbul etmək mümkün deyil. Media təşkilatları və jurnalistlər əllərindən gələni etməlidirlər ki, materiala altyazılar əlavə etsinlər.

Gürcüstanda onlarla televiziyanın olmasına baxmayaraq, surdo-tərcüməçilər media məhsulunun çox cüzi bir hissəsini tərcümə edirlər. Beynəlxalq təcrübənin paylaşılması vacibdir. Məsələn, ekranda tərcüməçinin tutduğu sahəni nəzərə almaq. Jest dilinin yalnız geniş əl və bədən hərəkətlərini əhatə etdiyi görünə bilər, lakin əslində jest dili bir çox incə hərəkət və xüsusiyyətlərdən ibarətdir. Əllərin, barmaqların, ağızın, başın və bədənin kiçik hərəkətləri və ya üz ifadəsi mənanı dəyişə bilər, buna görə də bütün bunlar televiziyada aydın şəkildə görünməlidir[34]. Bəzən tərcüməçi üçün ekran sahəsi az olduğundan tərcüməni ayırd etmək olmur. Televiziya standartına əsasən, surdo-tərcüməçinin ekranın ən azı 1/6 hissəsini tutması nəzərdə tutulur[35]. Standart olaraq, böyük ekranda yayımlanan məzmun üçün “tərcüməçi qutusu”nun ekran eninin ən azı ¼ hissəsini və ekran hündürlüyünün ½ hissəsini tutması tövsiyə olunur. Əgər materialın internetdə və ya televiziyada yerləşdiriləcəyi gözlənilirsə, “tərcüməçi qutusu”nun ekran eninin ən azı ⅓ hissəsini və ekran hündürlüyünün ½ hissəsini tutması tövsiyə olunur[36]. N3 və N4 qrafikləri bu standartları təsvir edir.

Qrafika N3 və N4: Tətbiq edilmiş standartlar

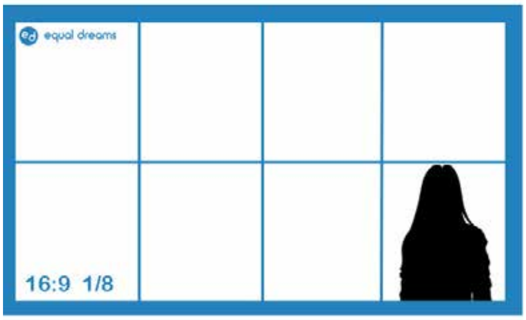

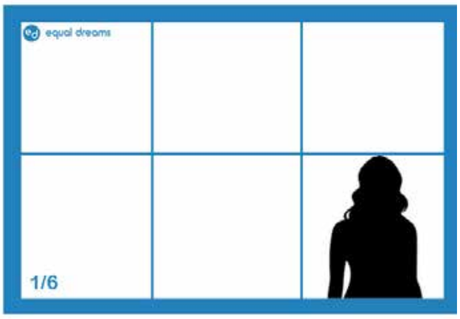

Araşdırmalar göstərib ki, jest dili istifadəçiləri tərcüməçinin ekranda daha çox yer tutması arzusunu ifadə edirlər[37].

---

[34] Vernon G., Guidelines for Broadcasting Sign Language Interpreters During Televised Events, əlçatandır: https://cnlse.es/es/recursos/biblioteca/guidelines-for-broadcasting-sign-language-interpreters-during-televised-events (Son baxış: 09.09.2024)

[35] Orada

[36] Equal Dreams. Placement of Sign Language Interpreters in Media, əlçatandır: https://equaldreams.sg/resources/sign-language-interpreting/layout-guide/ (Son baxış: 09.09.2024)

[37] Vernon G., Guidelines for Broadcasting Sign Language Interpreters During Televised Events, əlçatandır: https://cnlse.es/es/recursos/biblioteca/guidelines-for-broadcasting-sign-language-interpreters-during-televised-events (Son baxış: 09.09.2024)

Tövsiyələr

Müxtəlif ədəbiyyatlara əsaslanaraq və yerli konteksti, təcrübəni nəzərə alaraq biz sizə birləşdirilmiş tövsiyələr təklif edirik:

- Fiziki imkanı məhdud şəxslərin problemi ilə bağlı material hazırlayan zaman, həmin şəxsdən müsahibə alıb alınmamağın mümkün olub-olmadığını əvvəlcədən öyrənin, müsahibə prosesi üçün nəyisə nəzərə almaq lazım olub-olmadığını dəqiqləşdirin;
- Əgər sizin konkret diaqnoz, xəstəlik və ya vəziyyət barədə məlumatınız yoxdursa, müsahib şəxsə gəlməzdən əvvəl onun necə müsahibə verəcəyini, belə müsahibəni hansı xüsusiyyətlərin müşayiət edə biləcəyi barədə məlumat axtarın;
- Müsahibdən müsahibənin qeydə alınması prosesi ilə bağlı hər hansı arzu/təklifinin olub-olmadığını soruşun[38];
- Fiziki imkanı məhdud şəxsin özünə sual verin, onun yoldaşına, ailə üzvünə, tərcüməçisinə və s. deyil.
- Fiziki imkanı məhdud şəxs ilə həddindən artıq qayğı ilə danışmayın. Onlarla yazığınız gəlirmiş kimi ton ilə danışmayın;
- Düşünün, əgər şəxs fiziki imkanı məhdud şəxs olmasa eynisini deyərdinizmi/yazardınızmı?
- Fiziki imkanı məhdud şəxsin fərdi çətinliklərinə deyil, bu çətinlikləri yaradan mühitə yönəlin (adaptasiya olunmamış mühit, kifayət etməyən dövlət proqramı və xidməti, ictimaiyyətdə mövcud olan stereotiplər və s.);
- Yalnız mövzu ilə əlaqəsi olan zaman müsahibin fiziki imkanı məhdud şəxs olduğunu qeyd edin.
- Fiziki imkanı məhdud şəxsi köməksiz olaraq göstərməyin. Fiziki imkanı məhdud şəxslərə başqalarının kömək etdiyi süni kadrlar qoymayın;
- Fiziki imkanı məhdud şəxsi alçaldıcı vəziyyətdə göstərməyin;
- Fiziki imkanı məhdud şəxsin xeyriyyə və ya yazıqlama obyektinə çevrilməsindən çəkinin.
- Fiziki imkanı məhdud şəxsi elə işıqlandırın ki, qısnama və məsxərə obyektinə çevrilməsin;
- Baxmayaraq ki, insanlar qəhrəmanları sevir, fiziki imkanı məhdud şəxsi qəhrəmana və ya sehrli qabiliyyətləri olan bir insana çevirməyin. Onu adi, sıradan bir vətəndaş kimi göstərin;
- Fizki imkanı məhdud şəxsin əksinə “adi insan”, “sağlam insan” ifadələrindən istifadə etməyin;

---

[38] Disability Reporting Handbook. The Golden Rules, (2022), əlçatandır: https://www.mediadiversityaustralia.org/wp-content/uploads/2022/05/MDA-Disability-Reporting-Handbook_UPDATED-MAY-2022-V6_22052022-1.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

- “Onlar” və “biz” deməyin. Fizki imkanı məhdud şəxs haqqında sanki cəmiyyətdən təcrid olunmuş bir qrup kimi danışmayın;
- Fizki imkanı məhdud şəxslərin kifayət qədər yüksək biliklərə malik olduqları müxtəlif peşələri var. Fizki imkanı məhdud şəxslərin problemlərindən başqa cari və ya aktual olan digər hadisələrlə bağlı onların fikirlərini soruşun[39];
- Mövzu ilə açıq şəkildə əlaqəli olmadıqca və əlavə məlumat vermədikdə, şəxsi ağır psixi sağlamlıq problemi olan şəxs kimi qeyd etməyin;
- Tipik olaraq inkişaf edən şəxsdə olduğu kimi, zorakılığa və təhqirə məruz qalmış fiziki imkanı məhdud olan şəxsləri (əgər onlar sağdırsa) “qurban” deyil, “zorakılığa məruz qalmış” kimi təsvir edin. [40]
- Yalnız fiziki imkanı məhdud olduğu üçün onun üzünü gizlətməyin. Kimlik ilə bağlı ümumi media standartını rəhbər tutun;
- Fiziki imkanları məhdud şəxslər haqqında mövcud olan miflərə qarşı çıxmağa çalışın;
- Konkret tarixləri gözləməyin, ehtiyacdan asılı olaraq fiziki imkanı məhdud olan şəxslərin problemləri ilə bağlı material hazırlayın;
- Fiziki imkanı məhdud şəxslər haqqında stereotiplərə qarşı çıxın;
- Fiziki imkanı məhdud şəxslərin problemlərindən xəbərdar olmaq üçün onların təşkilatları ilə daimi əlaqə saxlayın;
- Süni dramatizasiya üçün qəmli melodiyalardan və qaranlıq kadrlardan istifadə etməyin/səhnələşdirməyin;
- Həmişə çalışın ki, hazırladığınız materialı müşayiət edən subtitrlər olsun;
- Digər hallarda olduğu kimi, fiziki imkanı məhdud şəxslərin problemlərinə dair materialın gender balanslı olmasına çalışın.

Baxmayaraq ki, bunlar fiziki imkanı məhdud şəxslərin razılaşdığı standartlar və şərtlərdir, hər bir hadisənin unikal olduğunu unutmayın. Həmişə ilk növbədə fiziki imkanı məhdud şəxslərin özlərindən soruşun ki, onlara necə müraciət etməyə, şəkil çəkdirməyə və s. üstünlük verirlər və onların istəklərinə hörmətlə yanaşın. Həmçinin, fiziki imkanı məhdud şəxslərin təşkilatları var ki, onlar hər zaman sizə kömək etməyə və sizi maraqlandıran suallara cavab verməyə hazırdırlar. Unutmayın ki, media fiziki imkanı məhdud şəxslərin vəziyyətini yaxşılığa doğru dəyişə bilər.

---

[39] Disability Reporting Handbook, (2022), əlçatandır: https://www.mediadiversityaustralia.org/wp-content/uploads/2022/05/MDA-Disability-Reporting-Handbook_UPDATED-MAY-2022-V6_22052022-1.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

[40] Gender, gender əlaməti və LGBTQI məsələləri haqqında həssas və etik məsələlər üzrə media dərslik, təlimatlar və özünütənzimləmə standartları, 2022, Əlçatandır:https://georgia.un.org/sites/default/files/2023-12/GE-GUIDELINES%20AND%20SELFREGULATORY%20STANDARDS%20ON%20THE%20SENSITIVE%20AND%20ETHICAL%20REPORTING%20OF%20GENDER%20GENDERBASED%20VIOLENCE%20AND%20LGBTQI%20ISSUES%20GEO.pdf
(Son baxış: 09.09.2024)

Yadda saxlamalı olduğumuz tarixlər

4 yanvar - Ümumdünya Brayl günü

11 Yanvar - Paget Xəstəlikləri Maarifləndirmə Günü

24 Yanvar - Mebius Sindromu haqqında məlumatlandırma günü

4 fevral - Ümumdünya Xərçənglə Mübarizə Günü

12 fevral - Beynəlxalq Epilepsiya Günü

18 fevral - Asperqer Sindromu haqqında Məlumatlandırma Günü

25 fevral - Beynəlxalq Koxlear İmplant Günü

Fevralın son günü - nadir xəstəliklər günüdür

3 mart - Ümumdünya Eşitmə Günü

21 mart - Ümumdünya Daun Sindromu Günü

24 mart - Ümumdünya Vərəmlə Mübarizə Günü

2 aprel - Beynəlxalq Autizm Maarifləndirmə Günü

7 aprel - Ümumdünya Sağlamlıq Günü

11 aprel - Ümumdünya Parkinson Günü

May ayının üçüncü cümə axşamı - Əlçatanlıq haqqında Maarifləndirmə Günü

5 may - Avropa Müstəqil Yaşam Günü

7 iyun - Turet Sindromu haqqında Məlumatlandırma Günü

14 iyun - Gürcüstanda Fiziki İmkanı Məhdud Şəxslərin Hüquqlarının Müdafiəsi Günü

21 sentyabr - Ümumdünya Alsheymer Günü

23 sentyabr - Beynəlxalq Jest Dilləri Günü

Sentyabrın son həftəsi - Beynəlxalq Eşitmə Qüsurlular Həftəsi

6 oktyabr - Ümumdünya Serebral İflic Günü

10 oktyabr - Ümumdünya Psixi Sağlamlıq Günü

15 oktyabr - Ağ Əl Ağacı Günü

25 oktyabr - Axondroplaziya Sindromu haqqında Məlumatlandırma Günü

13 noyabr - Beynəlxalq Görmə Qüsurlular Günü

14 noyabr - Ümumdünya Diabet Günü

3 dekabr - Beynəlxalq Fiziki İmkanı Məhdud Şəxslər Günü

Biblioqrafiya

Charlton J., (1998), Nothing About Us Without Us: Disability Oppression and Empowerment, Oxford Academic, Əlçatandır: https://academic.oup.com/california-scholarship-online/book/18906 (Son baxış: 09.09.2024)

Center for Disability Rights, Ableism, Əlçatandır: https://cdrnys.org/blog/uncategorized/ableism/ (Son baxış: 09.09.2024)

Communicating with people who are hearing impaired," UCSF Health, Əlçatandır: https://www.ucsfhealth.org/education/communicating-with-people-with-hearing-loss (Son baxış: 09.09.2024)

Disability Reporting Handbook, (2022), Əlçatandır: https://www.mediadiversityaustralia.org/wp-content/uploads/2022/05/MDA-Disability-Reporting-Handbook_UPDATED-MAY-2022-V6_22052022-1.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

Equal Dreams. Placement of Sign Language Interpreters in Media, Əlçatandır: https://equaldreams.sg/resources/sign-language-interpreting/layout-guide/ (Son baxış: 09.09.2024)

Guidelines: How To Write About People with Disabilities (9th edition), The university of Cansas, Əlçatandır: https://rtcil.org/guidelines , Daha ətraflı linkdə: https://rtcil.org/sites/rtcil/files/documents/9%20ed%20guidelines%20pamphlet%2012.22.2020--fixed.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

Guidelines INCLUSION OF PERSONS WITH DISABILITIES IN, (2019), Əlçatandır: https://interagencystandingcommittee.org/sites/default/files/migrated/2020-11/IASC%20Guidelines%20on%20the%20Inclusion%20of%20Persons%20with%20Disabilities%20in%20Humanitarian%20Action%2C%202019_0.pdf. (Son baxış: 09.09.2024)

Guidelines on Providing Access to Public Health Information in National Sign Languages during the Coronavirus Pandemic, (2020), WORLD FEDERATION OF THE DEAF WORLD ASSOCIATION OF SIGN LANGUAGE INTERPRETERS, Helsinki, FINLAND; Əlçatandır: https://wfdeaf.org/wp-content/uploads/2020/04/WFD-WASLI-Guidelines-SL-access-FINAL-18March20-1.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

How to assist a person living with blindness or low vision, Əlçatandır: https://www.visability.com.au/about-visability/vision-resources/sighted-guide/ (Son baxış: 09.09.2024).

Mental Disorders, Key Facts, World health organization Mental disorders, (2022), Əlçatandır: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-disorders/?gad_source=1&gclid=EAIaIQobChMIkarh_YrHhwMVJzoGAB2wHSPUEAAYASAAEgLwTfD_BwE (Son baxış: 09.09.2024)

The Down Syndrome Federation, Media Guidelines, Əlçatandır: https://www.downsyndrome.org.au/news-events/media/ (Son baxış: 09.09.2024)

Trustmedia, Reframing Disability, (2020), p. 6.

Vernon G., Guidelines for Broadcasting Sign Language Interpreters During Televised Events, Əlçatandır: https://cnlse.es/es/recursos/biblioteca/guidelines-for-broadcasting-sign-language-interpreters-during-televised-events (Son baxış: 09.09.2024)

World Bank Blogs (2023), Əlçatandır: https://blogs.worldbank.org/en/voices/reaching-women-disabilities-truly-inclusive-and-sustainable-development#:~:text=One%20in%20five%20women%E2%80%9420,prevent%20their%20socio%2Deconomic%20participation. (Son baxış: 09.09.2024)

World Health Organisations (2023), Key facts, Əlçatandır: (Son baxış: 09.09.2024)

United Nation Convention on the Rights of Persons with Disabilities, (2006), Əlçatandır: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities (Son baxış: 09.09.2024)

Arqanaşvili. A, (2021), Fiziki imkanı məhdud şəxslərin ifadə azadlığı və mediada işıqlandırılması səh. 10.

Qaumbaridze E., (2017), Görə qüsurlu bir insanla işləmək üçün 26 məsləhət, "Liberal" jurnalı, Əlçatandır: https://liberali.ge/news/view/31304/usinatlo-adamiantan-urtiertobisas-gasatvalistsinebeli-26-rekomendatsia?fbclid=IwY2xjawE0T6pleHRuA2FlbQIxMAABHdnxm04k7_DslM0xGQURtEHeY-AiDDKgq9AjJ4qCc5NqId4KSuzzzvfAfw_aem_jtVW6Y2QfIm6Kt0DV0wT_w. (Son baxış: 09.09.2024)

Mediasavadlılıq şəbəkəsi, Əlçatandır: https://mediatsigniereba.ge/teachers/mediatsigniereba-da-stereotipebi (Son baxış: 09.09.2024)

Gender, gender əlaməti və LGBTQI məsələləri haqqında həssas və etik məsələlər üzrə media dərslik, təlimatlar və özünütənzimləmə standartları, 2022, Əlçatandır: https://georgia.un.org/sites/default/files/2023-12/GE-GUIDELINES%20AND%20SELFREGULATORY%20STANDARDS%20ON%20THE%20SENSITIVE%20AND%20ETHICAL%20REPORTING%20OF%20GENDER%20GENDERBASED%20VIOLENCE%20AND%20LGBTQI%20ISSUES%20GEO.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

Menabde V., (2012), Fiziki imkanı məhdud şəxslər ilə bağlı məsələlərin işıqlandırılması, Media İnkişaf Fondu,Əlçatandır: https://mdfgeorgia.ge/uploads//Shezguduli_shesazleblobebis_pirebtan_dakavshirebuli_sakitxebis_gashukeba_mediashi.pdf. (Son baxış: 09.09.2024)

Miks Gürcüstan (2019), Çoxindikatorlu klaster tədqiqatı,2018, Əlçatandır: https://www.unicef.org/georgia/media/5896/file/Mics_Georgian.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

Nilsen M., (2021), Gürcüstanda fiziki imkanı məhdud şəxslər üçün veb Əlçatanlığı: Mövcud Vəziyyət və Beynəlxalq Ən Yaxşı Təcrübələr, Birləşmiş Millətlər Universiteti, Əlçatandır: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ge/undp_ge_dg_web-accessibility-for-pwds_current-situation_intl-practice-2021_geo.pdf (Son baxış: 09.09.2024)

Gürcüstanın Jurnalist Etikası Xartiyası (2019), Nifrət Dilinə Qarşı Mübarizə - Media üçün Təlimat, Əlçatandır: https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/75684-sidzulvilis-enasthan-brdzola-sakhelmdzghvanelo-tsesebi-mediisthvis. (Son baxış: 09.09.2024)

Gürcüstanın 2022-2030-cu illər üçün psixi sağlamlıq strategiyası, Gürcüstan hökumətinin qərarı, 2022, Əlçatandır: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5357283?publication=0 (Son baxış: 09.09.2024).

Sosial Tədqiqatlar və Təhlillər İnstitutu (2016), Fiziki İmkanları Məhdud olan Uşaqların Damğalaşdırılması üzrə Tədqiqatlar.

Psixi Sağlamlığın İşıqlanırılması üçün Təlimatlar, (2017), Gürcüstanın Jurnalist Etikası Xartiyası,

Əlçatandır: https://www.qartia.ge/ka/sakhelmdzghvanelo-tsesebi1/article/36854-fsiqikuri-janmrthelobis-gashuqebis-sakhelmdzghvanelo-tsesebi (Son baxış: 09.09.2024)

Fiziki imkanı məhdud şəxslər Konvensiyası, Əlçatandır: https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2334289?publication=0. (Son baxış: 09.09.2024)

Gürcüstanda fiziki imkanı məhdud qadınlar, tematik müzakirə, UN Georgia, Əlçatandır: https://georgia.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20Georgia/Attachments/Publications/2021/women%20with%20desabilities%20brief%20Geo.pdf. (Son baxış: 09.09.2024)

Fiziki imkanı məhdud qadınların və uşaqların demoqrafik xüsusiyyətləri. Gürcüstanda fiziki imkanı məhdud olan Qadınlar və Uşaqlar, (2021), UNICEF, BMT-nin Uşaq Fondu, BMT Qadınlar Təşkilatı

Əlçatandır: https://www.unicef.org/georgia/ka Son baxış: 09.09.2024)